

Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение

«Средняя общеобразовательная школа №2 с. Кызыл-Мажалык Барун-Хемчикского кожууна Республики Тыва»

Рассмотрено на заседании
Педагогического совета
Протокол №1
«29» VIII 2024г.

Согласовано

зам. директора по УВР
С.В. Комушук

от «29» августа 2024г.

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА ПО ТУВИНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ для 7 класса

Муниципального бюджетного общеобразовательного учреждения

средней общеобразовательной школы №2 с. Кызыл-Мажалык

учителя тувинского языка Кужутет Алчимаа Алексеевна

на 2024-2025 учебный год

ТАЙЫЛБЫР СӨС

Төрээн чогаал эртемниң өөредилге-методиктиг комплекзинге хамааржыр ажилчын программа «Кол ниити өөредилгениң 5–9 класстарынга «Төрээн (тыва) чогаал» эртемниң чижек өөредилге программасынга» (улаштыр – Программа) даянып, 5-7 класстарның «Төрээн чогаал», 8-9 класстарның «Тыва чогаал» өөредилге номнарынга дүүштүр кылдынган.

Өөредилгениң Федералдыг күрүне стандартызының (улаштыр – ӨФКС) «Родной язык и родная литература» деп өөредилге кезээнде киирген «Төрээн чогаал» эртемниң шингээткениниң түңнелдерин кичээнгейге алган. Программада Россия Федерациязының хамаатызының мөзү-шынар сайзыралынга болгаш кижизидилгезинге хамаарышкан Концепциясында айыттынган чүүлдерни болгаш Тыва Республиканың регионалдыг, этнокультурлуг онзагайларын, ол ышкаш Россия чоннарының хамааты ниитилелинге хамаарышкан эп-сеткил каттыштырылгазы, культуралар аразында чөптүг харылзаа тургузар сорулгаларының бүгү байдалдарын барымдаага ап, өөренип көргөн.

Чижек Программаның кол таваа кылдыр дараазында хоойлу, доктаал, саавырлар алдынган:

- Конституция Российской Федерации (с изменениями на 01.07.2020 г.) ст. 26;
- Федеральный закон от 29 декабря 2012 г. № 273-ФЗ «Об образовании в Российской Федерации»;
- Федеральный закон от 03.08.2018 г. № 317-ФЗ «О внесении изменений в статьи 11 и 14 Федерального закона «Об образовании в Российской Федерации»;
- Приказ Министерства образования и науки РФ от 17 декабря 2010 г. № 1897 «Об утверждении федерального государственного

образовательного стандарта основного общего образования» (в редакции приказа Минобрнауки России от 31 декабря 2015 г. № 1577);

– Конституция Республики Тыва (с изменениями на 12.04.2019 г.) ст.5, 24;

– Закон ВХ-I «О языках в Республике Тыва» от 31.12.2003 г. № 462 (с изменениями на 12.04.2019 г.);

– Закон Республики Тыва от 21.06.2014 г. № 2562 ВХ-1 «Об образовании в Республике Тыва» (с изменениями на 02.06.2019 г.).

ТӨРЭЭН (ТЫВА) ЛИТЕРАТУРА ЭРТЕМИНИҢ НИИТИ ХАРАКТЕРИСТИКАЗЫ

Төрээн (тыва чогаал) эртеми – Тыва Республиканың школаларының өөредилге планында кирип турар кол эртемнерниң бирээзи. Уругларның делегей көрүүшкүнүн делгемчидеринге, хамааты туружун тодарадырынга, угаан-бодалын, иштики сагыш-сеткилин хевирлээринге ук эртемниң салдары улуг.

Россия Федерациясында өөредилге адырында «2100 чылдың школазы» төлевилелдин чугула угланышкыннарының бирээзи уругларны амыдыралга белеткеп каары бооп турар. Школага шингээткен билиин амыдыралга чөптүг ажыглап, ниитилелге бодун таарымчалыг алдынып база шын ужур-уткалыг чурттап билир кижини белеткээринге эртем бүрүзү аразында харылзаалыг, өөредилге болгаш кижизидилге ужур-уткалыг.

Чогаал эртеми – амыдыралдың көрүнчүү, ындыг болганда, төрээн (тыва) чогаал эртемин өөредириниң сорулгалары, оларны боттандыраарының ажылдары тыва чогаал эртемин амыдырал-биле холбаалыг, Россия чоннарының болгаш даштыкы чогаалчыларның чогаалдары-биле деңнелгелиг ханы сайгарып билир, бүгү талалыг сайзыраңгай, бедик культуралыг, чараш мөзү-бүдүштүг, чогаадыкчы арга-шинектиг кижини хевирлээринче угланган.

Тыва чогаал кичээлдериниң өзээн национал литератураның алдын фондузунда кирген чогаалдар тургузуп турар.

Чечен чогаал кижиниң сагыш-сеткилиниң хөй янзы талаларын эскерип шинчилээринге, амыдыралды үнелээринге, долгандыр турар бойдуска хумагалыг, мөзү-бүдүжү чараш болурунга өөредир аргалыг база уран чүүлдүн өске-даа хевирлери дег, уругларның эстетиктиг көрүжү делгем болурун быжыглаар өөредиглиг болгаш кижизидикчи салдарлыг. Уругларның делегей көрүүшкүнүн делгемчидип, эстетиктиг негелделерин хандырып, хамааты туружун хевирлевишаан, бодунга болгаш ниитилел долгандыр хүрээлелге чөптүг хамаарылгалыг, ханы угаап боданып амыдыраарын чогаал кижизидер.

Чечен чогаал-биле харылзаа уругларның угаап-боданыр арга-шинээн сайзырадыр. Чогаалчының делегейи, ооң чогаал бижиир аян-хөөнү-биле чоок таныштырар арганы уругларга бербишаан, чогаал чоннуң амыдыралындан, улустуң аас чогаалындан, орус болгаш делегейниң классиктиг литературазындан үндезинин ап турарын башкы билиндирер. Бодун долгандыр турар чүүл бүрүзүн үнелеп чурттаарын сүмелээн кандыг-даа чогаал уругнуң билиин делгемчидер, делегей-биле харылзааны тудуп өөрениринге чаңчыктырар. Ук харылзаалар уругларны орус болгаш делегей литературазының шылгараңгай чогаалдары-биле чоок таныштырарынга, тыва чогаалды кожа-хелбээ чоннарның чогаалдары-биле деңнеп, чоок болгаш ылгалдыг талаларын тодарадып өөрениринге чаңчыктырар.

Амыдыралды чүгле сеткил-хөлзээшकिनиг хүлээп эвес, а янзы-бүрү талаларындан медреселдиг-биле сайгарып чаңчыгарын уругларга өөредири – төрээн чогаал эртеминиң сорулгазы, ынчангаш чогаалды төөгү, бойдус, философия, психология, педагогика, уран чурулга болгаш өске-даа эртемнер-биле холбаштырып, сайгарып шиңгээттирери дыка чугула. Ынчангаш чогаал эртемин «кижи дугайында эртем», «амыдыралдың ному», «уран-чечен шинчилел» деп адап турары анаа эвес.

Өөредилгениң «Филология» кезээнде «төрээн (тыва) чогаал» болгаш «төрээн (тыва) дыл» эртемнери аразында сырый холбаалыг, ук эртемни өөрөнгениң түңнелинден төрээн дылынга ынаа, хумагалы, тыва чогаалды, Тываның төөгүзүн, алдарлыг кижилерин билир арга-шинээ тодараттынар. Тыва чуртунуң ёзулуг хамаатыларын хевирлээр өөредилге болгаш кижизидилге айтырыглары ийи эртемни Тываның төөгүзү, географтыг девискээри дугайында болгаш өске-даа эртемнерни сырый холбаштырып өөрөткенинден боттаныр. Уругларның аас болгаш бижимел чугаазын байыдары, кандыг-даа байдалдарга дүүштүр чугаа культуразын сагып билири, харылзажылганың шын, чогуумчалыг талаларын ажыглап шыдаар арга, мергежилдерни шингээттирери чогаал болгаш дыл кичээлдериниң чергелешкек үндезин сорулгалары болуп турар. Ындыг болганындан чогаал дылының уран-чечен аргаларын ханы сайгартып өөрөдир ажылдар сөс бүрүзүнүң онзагайын эскерер, лексиктиг уткаларынга дүүштүр аас болгаш бижимел чугаага төрээн дылының чаражын илередип билиринге, чөптүг ажыглаарынга, лингвистиктиг ханы сайгарылгалыг ажылдарны кылып өөрениринге, боданырынга уругларны чаңчыктырар, кижизидер.

5-ки класстан эгеллеп уруглар мурнунда класска өөрөнгөн билиглерин улам быжыглап, улаштыр кол ниити өөредилгениң негелделеринге дүүшкен литература теориялыг терминнер-биле таныжар, чечен чогаалдың дылының чурумалдыг аргаларының чогаалга салдарлыгын илередип, найырал, төөгү, бойдус камгалалы болгаш өске-даа темаларга бижиттинген чогаалдар-биле таныжылгазын уламчылап, сайгарып өөренир.

ТӨРЭЭН (ТЫВА) ЛИТЕРАТУРА ЭРТЕМИН ӨӨРЕДИРИНИН СОРУЛГАЛАРЫ

Сорулга: төрөөн (тыва) чогаал эртеминге даянып, сагыш-сеткил, делегей көрүүшкүнү делгем, чаагай үзел-бодалдыг, чогаадыкчы арга-шинектиг, кижилер аразында харылзажылганың бүгү талалыг кылдыныгларын билир, бедик хамааты туруштуг кижини өөредип, кижизидип, сайзырадырынга *таарымчалыг байдалдарны тургузары*.

Сорулгаларын күүседиринин аргалары:

– амыдыралды бүгү талалыг онзагай көргүзөр уран чүүлдүн бир хевири болур чечен чогаалды чүглө сагыш-сеткил хайныышкыны-биле хүлээп номчуурун эвес, а номчаанын ханы сайгарып, бодунуң бодалын (туружун) бадыткалдыг тайылбырлап база өскелерниң туружун (бодалын) дыңнап, өөренип, деңнеп өөрениринге чаңчыктырары;

– чогаал, сөзүглел төрөөн чонунуң ыдыктыг үнелеринин, чаңчылчаан амыдыралының үндезинин илереткен чепсек дээрзин билиндирери;

– төрөөн (тыва) болгаш Россия чоннарының биче буурай база делегей чоннарының чогаалдарын сайгарып өөрениринге төрөөн дылдың үнезин, ооң эгээртинмес байлаан медреселдii-биле ажыглап өөренирин билиндирер ажылдар;

– чечен чогаал авторнуң онзагай, бот-тускайлаң, уран-чечен делегейи, уран чүүлдүн бир хевири дээрзин таныштырар ажылдар;

– чогаал эстетиктиг болгаш мөзү-шынар илередир чепсек дээрзин тодарадыр ажылдар;

– тема болгаш идеяны тодарадырынга сөзүглелдин ужур-утказын, дылының уран чурумалдыг аргаларының, тургузуунуң онзагайын, бижиттинген аянын тодарадыр ажылдар;

– тыва чогаалды өске чогаалдар-биле, уран чүүлдүн өске хевирлери-биле деңнеп сайгарар ажылдар;

– уругларның чогаадыкчы арга-шинээн сайзырадыр ажылдар;

– класска азы бот-тускайлаң номчаан чогаалдарынга хамаа-рыштыр шүгүмчүлелдиг чүүлдерни, үнелелдерни бодунуң деңнели-биле угаап-бодап, шын чугаалап, бижип өөрениринге чаңчыктырар ажылдар;

– чогаалда чуруттунган амыдыралды бүгү талазындан өөренип көрүп, чогаал маадырларынга, хөделиишкиннеринге хамаарыштыр бодунуң хамаарылгазын, туружун илередип өөренирин хевирлээр ажылдар;

– аас болгаш бижимел ажылдарга бодалын чогаал сөзүглели-биле бадыткап, тода илередип өөредиринге угланган ажылдар;

– бижимел чугааның хевирлерин (тоожуушкун – бердинген чижекке дүүштүр сөзүглелди тургузары; угаап-сайгарары – айты-рыгларга бижимел харыы бээри; тодарадып бижири – маадырның ха-рактеристиказын тургузары) күүседип өөрениринче угланган ажылдар;

– бодунуң көрүжү-биле сөзүглел чогаадып шыдаар база чуруктарга даянып, чогаадыкчы арга, мергежилди сайзырадыр ажылдар;

– өске чоннарның ёзу-чаңчылдарын сонуургаар, кижилер-биле эптиг-чөптүг харылзажылганы кижизидеринче угланган ажылдар;

– кандыг-даа чогаалдарны номчуп, амыдыралчы билиглерни шиңгээдип ап, хостуг үезин шын ажыглап өөредир ажылдар;

– чечен чогаал – чогаалчының (авторнуң) делегейи, ооң амыдыралды номчукчуга таныштырарының хуу көрүжү дээрзин уругларга таныштырары, угаан-медерелинге быжыглаар ажылдар;

– номчаан чүүлүн сайгарылгалыг хүлээп ап көрүп, бодунуу-биле тайылбырлап билиринге чаңчыктырар ажылдар;

– чечен чогаалды медерелдиг, утказын ханы билип номчууру ажыктыг, өөредиглиг, кижизидилгелиг дээрзин билиндирип, бот-тускайлаң ном номчуурунга хереглелин хандырып, чаа чогаалдарны сонуургап номчуурунга кижизидер ажылдар;

– тыва дылынга, ёзу-чаңчылдарынга хумагалыг болурун кижизидер ажылдар;

– чогаалдарга болгаш уран чүүлдүн өске хевирлеринге даянып, кижизиг аажы-чаңга, хамааты бот-медерели бедик, төрөөн чуртунга шынчы чорукка кижизидер ажилдар;

– өөреникчилерниң аас болгаш бижимел чугаазын сайзырадыр ажил-чорудулга.

–

ТӨРӨӨН (ТЫВА) ЛИТЕРАТУРА ЭРТЕМИНИҢ ӨӨРЕДИЛГЕ ПЛАНЫНДА ТУРУЖУ

Россия Федерациязының өөредилге черлеринге чогаал эртемин албан өөредир сүмө ёзугаар өөредилгениң Федералдыг базистиг планында кол ниити болгаш ортумак (долу) өөредилгеге төрөөн (тыва) чогаал эртемин шиңгээдир 4 дугаар вариантыны боттандыраарынче угландырган турган¹. Ук вариант ёзугаар төрөөн (тыва) чогаалды өөрөдириниң хуваалдазын 5–9 класстарга тус-тузунда 102 шакка үлелгелиг берген.

Россия Федерациязының өөредилге яамызының *доктаалдары болгаш дужаалдары* база Россия Федерациязының өөредилге черлеринге чижек өөредилге планнарынга, Тыва Республиканың өөредилге болгаш эртем яамызының кол ниити болгаш ортумак (долу) өөредилгеге төрөөн (тыва) чогаал эртемин шиңгээдиринге шактар үлелгезинге чаңгыс эвес өскерилгелер тургулай бээрин болгаш ажилчын программаның тургузукчуларынга ортумак байдалды тургузарын чугулага ап, бердинген Програмада төрөөн (тыва) чогаал эртемин өөрениринге 68 шакты чижеглей кылган.

7-ги класстың төрөөн чогаалга календарь-тематиктиг план

Төрөөн чогаал 7 класс.Авторлары:Е.Т.Чамзырын,А.Х.Херел.

Аның ады	Шагы	Онаалга	Ай, хүнү	
			план	факт
Чогаал делегейинче	1	Арын 3-4 номчуур		
“Танаа-Херел”	1	Арын 5-12 номчуур.		
адырлыг тоолдун йы	1	Тестилиг хыналда		
лгаш Шулбус-Хаанга ел бээри	1	Кыска чогаадыг		
ра-Шээлей”Тоолдун арадыр	1	Утказын чугаалаар. Чурук чуруур		
ра-Шээлей”Кол кыс кевирин сайгарар	1	Тестилиг хыналдага белеткенир.		

а-Шээлей”Тоолдун нгенинин онзагайы	1	Арын 34-38 номчуур		
а- ырлыг тоолдар	1	Созутлелден гиперболалар,денне лгелерни ушта бижиир		
“Кан-кыс”Чогаадыкчы ыштырар	1	Кан-кыстын бурун дериттингени номчуур		
н-кыс”Кол маадырнын	1	Арын 53 онаалга №2,3,4		
т-кыс”	1	Кан-кысты чуруур		
н “Хайыралыг Калчан- зын илередир.	1	“Аяк сугтун ачызы”номчуур		
н “Хайыралыг Калчан- ырнын овур-хевири	1	Арын 60 онаалга №4		
“Хайыралыг Калчан-	1	Арын 60-63 номчуур		
“Хайыралыг Калчан-	1	Чогаадыг «Эки аът ээзинге шынчы”		
дэв “Улуг Гобиде а,идеязын тодарадыр	1	Шулуктун тургузуун сайгарар		

чогаалы”	1	Аянныг номчулга		
гтын созу”Романнын узу	1	Арын 74-77 планын тургузар.утказын чугаалаар		
ын созу”Чогаалдын маадырларнын тоогу-	1	Арын 87 онаалга 2-5		
н созу”Маадырларнын арадыр	1	Арын 88-93 номчуур		
гтын созу”Планын	1	План езугаар утказын дамчыдар		
га харыылаар.	1	Номчуур		
гтын созу”Романнын	1	Уран чечен аргаларны ушта бижиир.		
“Ангыр-оолдун ин ужур-утказы	1	“Шагаа” деп эгени номчуур		
“Ангыр-оолдун ле холбаалыы	1	“Мээн чылым”деп кыска чогаадыг бижиир.		
“Ангыр-оолдун езу-чанчылдарны рнын кижиг болуп	1	Онаалга №1,2 арын120		

“Ангыр-оолдун ин бодуун болгаш	1	“Пош бажынга”деп эгеге чурук чуруур		
“Ангыр-оолдун тоожузу”	1	Чогаадыг “Кижиг- оран толу”		
	1			
“Ангыр-оолдун тоожузу”Шулукту	1	Викторина чогаадыр		
“Ангыр-оолдун тоожузу”Чечен языгы	1	Онаалга №1,2,3 арын127		
“Ангыр-оолдун тоожузу”Чечен чугаанын ардыр	1	Арын 127-131 номчуур		
“Ангыр-оолдун тоожузу”Кол маадыр ардыр	1	Эпитет,деннелгелер ни ушта бижиир		
“Ангыр-оолдун тоожузу”Чогаалдын ардыр.Ч.т.Чечен чугаа	1	Чечен чугаага хамаарыштыр чурук чуруур		
“Ангыр-оолдун тоожузу”Тема,идеязын	1	Шээжилээр		
“Ангыр-оолдун тоожузу”Аянныг номчулга	1	Сайгарылгазын		

		чорудар		
“Кызыл- аянынын кун	1	1-ги эгенин утказын эдerti чугаалаар		
“Кызыл-Борттуг”Кол идырал-чуртталгазы,оон аарымчалыг талалары	1	2-4 эгелерни номчуур		
“Кызыл- бижиттинген	1	Онаалга №1,2.3,4 арын155		
“Кызыл-Борттуг”Чогаалда дыг аргаларынлередири	1	Чогаадыг “Мээн эн-не сонуургаан эгем”...		
“Кызыл-Борттуг”Кол маадыр – психологтуг ы,сагыш-сеткили.	1	План тургускаш,утказын чугаалаар		
Өргөппей дугайында	1	Арын 166-172 номчуур		
Өргөппей дугайында дырнын омур-хевирин	1	Арын 174 онаалга 1-4		
Өргөппей дугайында тоожу”	1	4,5,6-гы эгелерни номчуур		

Эргеппей дугайында дугайында билиг.	1	Чогаадыг “Эргеппей- ядыларнын камгалакчызы”		
“Найырал”Чогаалдын	1	“Адар-оол биле Марусянын кошкеге таварышканы”деп темалыг чурук чуруур		
йырал”Адар-оол биле оруу.	1	Утказын эдerti чугаалаар		
“Сарыг-оолдун Композиция болгаш билиг	1	Чогаалды кезектерге чаргаш,аттар чогаадыр		
“Сарыг-оолдун	1	Арын 203 онаалга 6,7		
“Дайынныг кино еязын тодарадыр	1	Планын тургузар		
Уля угбай”	1	Сюжедин тодарадыр		
Эн дылымга”	1	Уран-чечен аргаларын тодарадыр		

“Авамга”Тема,идеязын жинин оворун тусхай	1	Онаалга 4,5,6 арын219		
Авамга”Аванын ог- е ажык-дузазы.		Шулукту доктаадыр		
нда билиг.	1	Шулук сайгарар		
Бак сагыш башка зын тодарадыр	1	Уран-чечен аргаларын сайгарар		
Бак сагыш башка	1	Состернин утказын тайылбырлаар		
чавыс кожуп чоруур уктун тургузуунун генинин онзагайы	1	Шулукту шээжилээр		
“Алдан- зын коргуш чок дугайында тоогулуг	1	Шулукту аянныг номчуур		
айга”Шулуктун тоогу-	1	Тос эрии дугайында билип эккээр		
“Ужудукчу дын тоогулуг	1	Утказын чугаалаар		

“Ужудукчу н бирги ужудукчузу дугайында амыдырал-	1	Арын 227-232 номчуур кол маадырнын овор- хевирин тургузар		
укчу Кидиспей”	1	Арын 236 айтырыглар 1-4		
Бурзеккей дугайында язын тодарадыр	1	Сат Бурзеккей дугайында дыннадыг кылыр		
“Он бир”Тема,идеяны ды рольдап аянын	1	Онаалга №1 арын 245		
бир”Шии чогаалынын	1	Арын 238-244 номчуур		
н бир”Кол болгаш маадырларнын овор- сайгарар.Ч.т.Шии	1	Арын 250 онаалга №2-4		
“Ровного торуттунген	1	Долу литературлуг сайгарылгазын кылыр		